

ТОШКЕНТ ВОҲАСИ ҲАРБИЙ ИШ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА ҚАДИМГИ ҚАНҚА ШАҲРИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

*Жумагулов Анвар Бахтиёр ўғли,
ЎзР ФА Миллий археология маркази Биоархеология бўлими
кичик илмий ходими*

*АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада қадимги Қанқа шаҳри ҳудудида олиб
борилган археологик тадқиқотлар тарихи ва таснифи илмий таҳлил қилинган.
Олиб борилган тадқиқот натижаларида топилган артефактлардан Тошкент
воҳаси ҳарбий иш тарихида қадимги Қанқа шаҳрининг ўрни ва аҳамияти очиб
берилган.*

*Калит сўзлар: Тошкент воҳаси, қадимги Қанқа шаҳри, археологик
тадқиқотлар, қурол-яроғлар, мудофаа деворлари, Арк, Шаҳристон.*

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ДРЕВНЕГО ГОРОДА ХАНКА В ИЗУЧЕНИИ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ ТАШКЕНТСКОГО ОАЗИСА

*Джумагулов Анвар Бахтиёрович,
АН РУз Национальная археология Центр, отдел биоархеологии
младший научный сотрудник*

*АННОТАЦИЯ. В данной статье представлен научный анализ истории
и классификации археологических исследований, проведенных в районе
древнего города Канга. Из артефактов, найденных в результате проведенных
исследований, выявлена роль и значение древнего города Канка в военной
истории Ташкентского оазиса.*

*Ключевые слова: Ташкентский оазис, древний город Ханка, археологические
исследования, вооружение, оборонительные стены, арка, шаҳристан.*

THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF THE ANCIENT CITY OF KHANKA IN THE STUDY OF THE MILITARY HISTORY OF THE TASHKENT OASIS

*Jumagulov Anvar Bakhtiyor ugli,
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan National Archeology center
Department of Bioarchaeology junior researcher*

*ANNOTATION. This article presents a scientific analysis of the history and
classification of archaeological research conducted in the area of the ancient city of
Khanka. From the artifacts found in the results of the conducted research, the role and
importance of the ancient city of Khanka in the military history of the Tashkent oasis
has been revealed.*

*Key words: Tashkent oasis, ancient city of Khanka, archaeological research,
weapons, defensive walls, arch, shahrستان.*

КИРИШ. Қанқа шаҳри - Тошкент воҳасининг энг катта ва энг қадимги шаҳри ҳисобланади. У Чочнинг биринчи пойтахти - унинг харобалари Тошкентдан 70 км жануби-ғарбда, эски Оҳангарон ўзанининг чап қирғоғида, ҳозирги Оққўрғон туманида жойлашган. Шаҳар милoddан аввалги IV аср охиридан то милoddинг XII асригача мавжуд бўлиб, уни тадқиқотчилар Яксарторти Антиохий (антик манбаларда), Юени, Ши, Чжеши (хитой манбаларида), Чоч ва Харашкет (ўрта аср манбаларида) деган ном остида эслаганлар. Ёдгорликнинг Канка деб номланиши қабила номи билан боғлиқ бўлиб, қадимдан сақланиб қолган анъана сифатида эътироф этиш мумкин.

АСОСИЙ ҚИСМ. Канка ёдгорликни илмий жиҳатдан ўрганиш ҳаракатлари XIX асрнинг иккинчи ярмида Чор Россияси ўлкани босиб олгандан сўнг бошланади. Дастан, 1861 йили ёдгорликка ташриф буюрган рус мусаввири В.В. Верещагиннинг эслатмаларида Кўҳна Канка тўғрисидаги дастанки маълумотларга эга бўлиш мумкин[1].

1896 йилда У.Т.Смирнов ўзининг “Тошкент шаҳрининг атрофи қадимияти тўғрисидаги” маърузасида Канка харобаси тўғрисида қисқача тўхталиб ўтади. Унда ёдгорликнинг муҳофаа девори билан ўраб олинган нотўғри тархдаги кенг майдони ва шимолий чеккасида баланд тепалик жойлашганлиги тўғрисидаги қисқача маълумотлар келтириб ўтилди[2]. 1898 йил Е.Т.Смирнов ёдгорликка қайта ташриф буюради. У ёдгорликдан сополлар, шиша буюмлар ва бир неча мис тангалардан иборат терма буюмлар йиғиб, кичик ҳажмдаги қазув ишларини олиб боради[3]. 1900 йилда Канка ёдгорлиги Туркистон ҳаваскор археологлари тўғраги аъзолари томонидан ўрганилади. 1907 йилда эса Туркистон археологлари ҳаваскор тўғраги котиби И.А.Беляев ҳам Канкани текшириб кўради. Ёдгорликнинг аҳамиятли қисмларини фото суратга тушириб, ўзининг илмий ҳисоботида археологик қизиқишининг юқорилигини айтиб ўтиш билан бирга атрофлича тадқиқ этиш кераклигини таъкидлайди[4].

XX асрнинг бошларида Туркистон ҳаваскор археологлари тўғраги аъзолари томонидан аркнинг юқори қисмини ўрганиш ҳаракати бўлган. Аркнинг энг юқориси шимолий қисмида стратиграфик шурф излари ўтган асрнинг 70-йиллари бошида тадқиқотчилар томонидан қайд этилган. Бу тадқиқот натижалари ҳисоботи сақланмаган. Аммо Е.Т.Смирновнинг мақоласида Кўҳна шаҳар тўғрисидаги қайдномасида пахсадан барпо қилинган девор, ер ости йўли тўғрисида қайд этилган[5]. Канка ёдгорлигида дастан археологик тадқиқот ишлари маълум муддат тўхтаб қолади. Фақат унинг ўрганилиш даврининг иккинчи босқичи 1934 йилда М.Е.Массон томонидан бошланади. М.Е.Массон ўрта аср муаллифлари (Истахри, Ибн Хауқал) маълумотларига асосланиб, Канкани ўрта асрлардаги Харашкат билан қиёслади. Шаҳарни кенг илмий-тадқиқот нуқтаи назаридан маълум даврий изчилликдаги тараққиёти, “Канка атамасини таҳлил этиш ва ёдгорлик режасини ишлаб чиқиш ишлари билан шуғулланади”. М.Е.Массон ёдгорликнинг девор билан ўраб олинган қисми 150 гектар бўлиб, олти дарвозаси мавжуд бўлганлиги ҳақида маълумотлар келтиради[6].

1957 йилида Ўзбекистон халқлари тарихи музейи томонидан ташкил этилган Ю.Ф.Буряков бошчилигидаги экспедиция археологик қазув ишлари олиб боради. Ёдгорликнинг ўрганилиши давомида топилган моддий буюмлар жамланиб, уларнинг даври аниқланади. Текшириш натижасига таяниб Ю.Ф.Буряков М.Е.Массон Канкага қиёс қилган Харашкат айна шу ерда, деган фикрга қўшилган[7].

Канка шаҳри харобасини унинг микрорельефига қараб асосий қисмларини, майдонларини, йўлларини, уйлар жойлашган даҳаларини ва алоҳида жойларини аниқлаш имкони мавжуд эди. Ёдгорликни 1969 йил июнь ойида ЎзССР маданият вазирлиги ҳамда тасвирий санъат бош бошқармаси томонидан комплекс ўрганиш ишлари бошланади. Унга К.Абдуллаев бошчилик қилади[8]. К.Абдуллаев томонидан шу йили Канка шаҳрининг шаклланиш ва тараққиёт босқичларини ўрганиш мақсадида режали археологик тадқиқот ишлари амалга оширилади.

1969-1974 йилларда К.Абдуллаев томонидан тўққиз жойда стратиграфик ва планаграфик мазмундаги қазилмалар амалга оширилади. 1969 йилда шаҳристоннинг шимоли-ғарбий қисмидаги муҳофаа деворида стратиграфик қазил ишлари бошланган[9]. 1969 йил шаҳристон III нинг жанубий қисмида муҳофаа деворига яқин бўлган жойда қазув ишлари олиб борилади. Натижада

ишлаб чиқариш ишлари, оловда куйган тупрок, VII-VIII асрларга оид сопол идишлар, VII-VIII асрларга оид бир неча кулолчилик хумдонлари қазиб ўрганилади.

XI-XII аср бошларига тегишли сўнгги босқичга оид планаграфик мазмундаги қазув амалга оширилади. Шаҳристон I нинг ғарбида мудофаа деворида қазииш ишларини олиб боради. Шаҳристон II жануби-шарқий қисмидаги иккинчи мудофаа деворида қазиишма ишлари ўтказилади. Шаҳристон III да Карвон саройда шурф ташланади. XI-XII асрларга йирик сопол бўлаклари қазиб олинган[10].

1971-1972 йилларда арқда қазув ишларини К.Абдуллаев давом эттирган. Бу ерда X-XI асрларга тегишли бешта хўжалик хоналаридан иборат иморат ўрни қазиб очилган[11]. К.Абдуллаев томонидан 1973 йили шаҳар ташқарисида робод қисмида кулолчилар маҳалласида қазув ишлари олиб борилиб, V-VIII асрларга оид сопол буюмлар ва бошқа топилмалар йиғилади[12].

Арқда қазииш ишлари 1974 йилда ЎзР ФА Археология институти, Шош – Илоқ экспедицияси томонидан қазииш ишлари давом эттирилган. Уч мавсум мобойнида арқнинг юқори қисмида амалга оширилган қазиишма ишлари натижасида X аср охири XII аср бошларига оид бўлган меъморчилик комплекси очиб ўрганилган[13].

1976-1977 йилларда экспедиция илмий ходимлари Л.Г.Бурусенка, З.Галиевлар томонидан Канканинг жанубий қисмида жойлашган шаҳристон III нинг мудофаа деворига туташ бўлган жойда бир неча қазиишмалар амалга оширилади[14].

1978 йилгача қазиишмалар маълумотлари ва Канканинг ўрганилиш тарихи М.Е.Массон, Қ.Абдуллаев ва Ю.Ф.Буряковлар асарларига киритилган. 1978 йилдан кейин бутун арқни режали тадқиқ қилиш ва шимоли-ғарбий қисмлардаги мудофа деворлари, уй-жойларни ўрганиш давом этди. Шаҳристон I да шаҳарнинг тузилиши ва ўрта асрлардаги режалаштирилиши ўрганилади. Марказда ибодатхона тадқиқ этилган бўлиб, кейин режали қазииш ишлари ташкил қилинган. Бу ерда олиб борилган қазииш ишларининг умумий майдони 1000 м² га яқин. Шаҳристон III да асосий ишлар ёдгорликнинг жануби-шарқида дарвоза ёнида олиб борилган. Мудофаа деворлари ёнида уй-жойлар мажмуаси қазилган. Деворларда, деворларнинг шарқида қазиишмалар олиб борилган[15].

1983 йил шаҳар рободининг ғарбий қисмида М.Р.Тихонин томонидан қазииш ишлари давомида хумдон топиб ўрганилди. Хумдон ёнидан VIII-IX асрларга оид турли хил нақшлар туширилган сопол парчалари ва сопол идишларнинг ҳар хил шакллари аниқланган[16]. Айниқса, сопол идишлар ичида учрайдиган бир ва икки балдоқли кружка, шамдонлар ва танга пуллар ўзига хос топилмалар сирасига киради. Бу каби хусусиятли топилмалар Канка ёдгорлигининг бошқа даврга оид қисмларида ҳам учрайди. Қазииш ишларида 30 дан ортиқ ҳар хил турдаги мис тангаларнинг бир жойдан топилиши шаҳристонда савдо-сотикни ривожланганлигидан далолат беради.

Канка ёдгорлигида ЎзР ФА археология институти ходими Г.И.Богомоллов 1993-1994 йилларда стратиграфик қазииш ишларини олиб борди[17].

2003 йилдан бошлаб Канка шаҳар манзилгоҳида археологитк қазув ишлари яна жонланади. Бу даврда Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги ҳузуридаги “Ёдгорликларни муҳофаза қилиш” бўлими ходимлари томонидан археологик экспедиция ташкил этилади. Кейинги йилларда ЎзРФА Археология институти Чоч-Илоқ экспедицияси ходимлари Г.И.Богомоллов ва Ю.Ф.Буряковлар томонидан Канканинг жанубий мудофаа девори ва карвонсаройдан 200 м шимоли-ғарбий томонида Шаҳристон III қисмида қазув ишлари учун майдончалари танлаб олинади. Бир-бирдан шимол жануб йўналишида 50 м масофада жойлашган Қазиишма-XV ва Қазиишма-XVI ишлари

бошлаб юборилади. Бу қазилмалардан мақсад Канканинг XII асрнинг охиригача яшаб ўтган вақти ва шаҳарсозлик маданиятининг ривожланиш босқичлари муаммолари ўрганиш эди[18].

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг археологик ёдгорликларда олиб борилган илмий изланишлар Ватанимиз тарихини ўрганишдаги туб бурилиш даври бўлди. Канка ёдгорлигида амалга оширилган археологик тадқиқот ишлари назарий-методологик жиҳатдан ўрганишнинг янги босқичидан иборат бўлди[19]. 2008 йилдан эса Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети тарих факультети “Археология ва этнология кафедраси” академиги Ю.Ф.Буряков бошчилигида бир қатор профессор-ўқитувчи, аспирантлар ва магистрлар археологик қазув ишларини давом эттирмоқдалар[20]. 2008 йил Канканинг металлургия маҳалласи ва карвонсаройда қазилма ишлари амалга оширилди. Металлургия маҳалласидаги қазилма (3x3 м) ишлари жанубий дарвозадан тахминан 100 м жанубий ғарбда олиб борилди. Қазилманинг асосис қисми 2 м, шимолий ғарбий қисмида эса 1x1 м жой материккача 3,2 м қазиб тушилган. Унинг маданий қатлами бўш тузроқ, кул қатлами темир эритиш жараёнида ҳосил бўлган тош қотишмалардан иборат. Моддий топилмалар кулолчилик чархида ишланган сопол идишларнинг парчалари, симоб кўзачалар, тутатқидонлар, бойитилган темир бўлаклар, материалларни боғлаш учун ишлатилган тош ва 24 дона ярим емирилган мис тангалар ташкил этади. Кулолчилик буюмлари Қовунчи маданияти (Қовунчи II) то X-XI асрларгача бўлган даврларга оид сопол мажмуалардан иборат[21].

Канка шаҳар манзилгоҳининг тархи нотўғри тўртбурчак шаклида бўлиб, Карасу дарёсига келиб қўшилаётган шимолий-шарқий тармоғига жойлашган. Умумий майдони 200 гектарни ташкил этади. Ёдгорликнинг умумий топографияси - арк ва мудофаа девори билан ўраб олинган учта майдон-шартли равишда рақамланган Шахристон I, II, III ва робод қисмларидан иборат бўлган[22].

Арк. Шаҳар манзилгоҳининг шимолий-шарқий қисмида арк жойлашган. Арк манзилгоҳ жойлашган ҳудудни энг паст нуқтасига нисбатан 34 метр баландликда жойлашган бўлиб, юқори қисми нотўғри айлана шаклида 36-41,5 диаметр ташкил этади. Аркни пойдевори тўғри тўртбурчак шаклида (130X120 м) бўлиб 700 бурчак остида жойлашган. Арк уч томондан 20 м кенгликда ҳимоя хандаклари билан ўраб олинган. Аркнинг 20м масофадаги жанубий-ғарбий хандак қисми яхши сақланган. Аркни Шахристон I билан ҳимоя хандагидан ўтувчи 20 метрли тор йўлак боғлаб туради.

Арк шимоли-шарқий деворда пандус (кўтарма кўприк) аркка кирилган. У икки қисмга бўлинган. Асоси квадрат шаклида бўлиб, 40x40 метр. Шимоли-шарқий томонда қўшимча 15x15 метрлик мойдон мавжуд. Шимоли-ғарбий ва шимоли-шарқий фасад шуни кўрсатадики, ягона режали қилиб қалъанинг тўртта минораси кўтарилган. Шимолий минора бошқаларига нисбатан яхшироқ сақланиб қолган бўлиб, асоси 13x14 метр. Аркнинг шимоли-ғарбий қисмида ғарбий бурчакдагига ўхшаш, лекин миноранинг асоси бузилиб кетган.

Ўрта Осиёнинг илк ўрта аср ёдгорликларидаги гумбазли қурилишларни махсус тадқиқ этиш шундай фикрга олиб келдики, улар комплекда алоҳида ўринни эгаллаган. Шунинг учун ягона меъморий комплекс тўрт минорали қалъа – сарой асоси квадратли тархда қурилган. Қалъа юқори сифатли лойдан қурилган. Бу давр материаллари сўнгги Қовунчи кулолчилигига хос, санаси IV асрнинг иккинчи ярми - VI асрнинг биринчи ярмидир. Иккинчи босқичда таъмирламасдан тасаввур қилиб бўлмайди. Деворнинг ғарбий бурчагида иккита мустақамланган қисм бор. Бу ердаги материаллар Қовунчи II ва Қовунчи III босқичлари билан саналади.

Шахристон I нинг умумий майдони 6,5 га.ни ташкил этади. Шахристон

I иккита майдондан иборат бўлиб: биринчиси-шимолий-ғарбий қисми ва иккинчиси-мудофаа девори билан ўралган пастки қисми.

Биринчи қисми шимолий-ғарбий майдон тўғри тўртбурчак шаклга эга бўлиб, шимолий-шарқий қисми хандак билан чегараланган. Шимолий-ғарб ва жанубий-ғарб қисми арк деворлари билан туташади. Жанубий – шарқий нишаблик томони Шахристоннинг иккинчи пастки қисми билан кўшилиб кетади. Майдончанинг жанубий-ғарбий ва шимолий – ғарбий қисми 40 метр, жанубий – шарқий ва шимолий - ғарбий қисми 127 метрни ташкил этади.

Иккинчи қисми умумий ҳолда пасликда жойлашган, унинг шарқий сектрида зич жойлашган аҳоли турар-жой қолдиқлари ва 55x40 метр ўлчамга эга бўлган меъморий ёдгорлик сақланган. Майдончанинг жанубий-шарқий қисми баландликка кўтарилиб боради.

Шахристон I уч томондан хандак билан ўралган. Хандакларнинг кенглиги жанубий-шарқий девор ташқарисининг марказ қисмида 50 метргача этади. Энг тор жойи жанубий-ғарбий деворда 8 метрни ташкил этади.

Марказий қисмидан жанубий-ғарбда ярим айлана шаклида дарвоза ажралиб туради. Дарвозадан Шахристон I ни жанубий-шарқий деворини узунлиги 230 м., жанубий-ғарбий деворини узунлиги эса 225 метрни ташкил этади. Шахристон I ни уч томони 8 метрдан 40 метргача кенликда хандак билан ўраб олинган[23].

Шахристон I да олиб борилган археологик қазиларда аркдан жанубий-шарқда эрамизнинг I мингинчи йилларига оид ибодатхона қолдиқлари ўрганилади. Ибодатхона 200 м² жойни ўраб олган девор ичида жойлашган бўлиб, шарқ томондан қирилган. Археологик қазув натижалари шуни кўрсатганки, ибодатхона ёнғин туфайли бузилганлиги аниқланган. Турли хил топилмалар билан бирга сополдан ясалган 34 дона ҳукмдор муҳри ҳам ўрганилган[24].

Шахристон II кенг майдонни ўраб туради. Деворнинг шарқий томони шарқий-ғарбий томонга 200 остида йўналтирилган. Деворнинг шимолий-ғарбий қисмининг 260 метр масофадан кейин 8 метр кенликдаги ўрни бульдозер билан сурилган. Жанубий девор 807 метрдан иборат бўлиб, 700 бурчак остида ғарбга қараб жойлашган. Шахристоннинг иккинчи дарвозаси жанубий деворнинг 355 метр масофадаги нуқтасига жойлашган.

Ғарбий девор шарқий девор билан параллел жойлашган. Ҳар иккала деворнинг узунлиги 490 метрни ташкил этади. Шимолий девор дарё қирғоғи бўйлаб жойлашган бўлиб ёмон сақланган. Деворнинг 355 метрдаги масофаси яхши сақланган бўлиб, қолган қисми хандакка бориб тақалади. Яхши сақланмаган қисмида шаҳар дарвозаси жойлашган бўлганлиги тўғрисида тахмин қилинади[25]. Аркгача 60 метр масофада хандак ўтган ва девор Шахристон I қараб пастлаб боради. Бу деворга Шахристон II ни жанубий-шарқий деворининг 190 метр масофадаги қисми бориб кўшилади. Деворнинг умумий узунлиги эса 855 метрни ташкил этади.

Шахристон III девори шаҳарнинг энг катта қисмини қамраб олган. Шахристон III жануби-шарқда дарёга чиқиладиган жойда бўлиб, тўғрибурчакли учта шаҳарнинг қолдиқ қисмини эгаллайди. Умумий майдони 150 гектар. Унинг деворларида фақат жануби-шарқ ва жануби-ғарб бурчакларида иккита дарвоза қайт этилган. М.Е.Массон олтига дарвоза излари борлиги ҳақида эслатиб ўтади[26]. Қалъа деворларининг ўлчамлари қўйидагича: шимолий – шарқий томон – 400 метр, шарқий – 768 метр, жанубий – ғарбий девор 1200 метр, ғарбий – 570 метр, шимолий девор 400 метр. Шимолий девор Шахристон I ва Шахристон II деворларини шимолга қараб давом эттиради. Шахристон III нинг шарқий ва жанубий-шарқий қисмида зич жойлашган турар-жой қолдиқлари кузатилади. Бу эса кейинчалик шаҳар қурилиши ва кенгайишини шу қисмида кўпроқ ривожланганлигидан далолат беради. Шаҳарнинг шарқий қисмида олиб борилган археологик изланишлар ва тадқиқотлар давомида бир нечта жамоат уйлари очилган. Қазилар ишлари давомида турли хил хўжаликларга

тегишли меҳнат куруллари ва хунармандчилик буюмларини қолдиқлари топиб ўрганилган.

Шахристон II ташқарисидаги рободини Шахристон III ўраб олади. Шаҳар рободи жанубий шаҳар атрофи ҳудудлари билан 50 гектар. Бу ерда кулолчилик ва ғишт пишириш печлари қайт этилган, вино тайёрлаш асбоблари топилган. Шаҳар атрофида иншоатлар қолдиқлари ва жануби-шарқий дарвоза ёнида девор қолдиқлари топилган. Бу ерда V-VII асрларга тегишли кулолчилик квартали қазилган. Кейинги йиллардаги тадқиқотлар шуни кўрсатадики жанубий-ғарбий робот кенг ҳудудни эгаллаган. Барча рабодларнинг умумий майдони 100 гектардан ошади. Афсуски, қазилмалар унинг аниқ ҳудудларини аниқлашга ҳалақит беради.

ХУЛОСА. Аркда ҳукмдорнинг сарой ибодатхонаси очилган бўлса, шахристон I да олиб борилган қазилмалар натижасида маҳобатли шаҳар ибодатхонаси очилди. Ибодатхона ядроси тўғри бурчакли коридорли зал (14x14 м) билан ўраб олинган бўлиб, шарқий кириш эшиги томондан девор бўйлаб суфага чиқиш йўлагининг қаршисида уч ярусли саҳна устида олов меҳроби ўрнатилган. Ибодатхона деворлари нақш чизгилар ва ганч безаклар билан безатилган. Меҳроб саҳнасининг (суфа) орқа томонида диний маросимлар пайти олиб чиқилган илоҳий олов сақланувчи бир хонадан иборат бино жойлашган. Ибодатхона поли ва суфа устида диний маросимлардан қолган дон, гул, идиш, қурбонликка аталган овқат қолдиқлари топилди. Ён томондаги хонадан эса қурбонлик қилинган от суяги топилди.

Бу - хитой йилномаларида келтирилган пойтахт ибодатхонасидир. Ибодатхона шаҳарга қилинган ҳужум остида ёндирилган ва яқсон қилинган. Фақатгина лойдан ясалган муҳр (ёриқлар ва туҳфалар муҳрланган) сақланиб қолган. Муҳр чўзиқчан (овал) шаклда бўлиб, унда диний унвон ва қохинларнинг сурати тасвирланган. Тасвир Чоч тангаларидаги тасвирларга ўхшайди, чунки ҳукмдорлар давлатнинг катта қохинлари ҳисобланишган.

Шаҳар ибодатхонаси аждодларимиз учун нафақат ягона эди, балки уй-жой кварталларини қазилган вақтида уй меҳроблари билан бирга терракота ҳайкалчалари, муқаддаслашган хайвон ҳайкалчалари ҳам топилди. Милодий VI асрнинг ўрталарига келиб, шарқдан туркларнинг кириб келиши бошланди. Турк хоқонлиги даврида эса Чоч тезда тикланиб, катта иқтисодий ва сиёсий кучга эга бўлади.

Шаҳарнинг аҳоли истиқомат қилган ҳудудларидаги сўнгги давр маданий қатламини қазилган вақтида сирли сопол буюмлари, шиша идишлар, заргарлик маҳсулотлари, металдан ишланган катта шахмат доначалари, илк ва ўрта асрларга оид тангалар топилди. Буларнинг ҳаммаси шаҳар аҳли юқори моддий маданиятга эга эканлигидан далолат беради. XII асрнинг охирига келиб, Оҳангарон дарёсининг ўз ўзанини ўзгартириши натижасида шаҳар инқирозга юз тутди. Шаҳарга сув етарли даражада келмай қолиб, экологик ҳалокатни бошдан кечириди. Сиёсий жараёнлар ва Хоразмшоҳларнинг қорахитой ва найманлар билан олиб борган қонли урушлари натижасида шаҳарга сув олиб киришни ташкил этишга йўл берилмади. Шаҳар ҳаёти батамом сўниб, охири-оқибат ташлаб кетилди ва унутилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Верещагин В.В. Очерки, наброски, воспоминания, 1883, стр. 80-81; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Тошкентского оазиса (историко-археологический очерк Чача и Илака): Т., 1975. стр. 31; Абдуллаев К. Археологическое изучение городища Канка (1969-1972).// ИМКУ, Вып. 12. Т., 1975.с.128
2. Верещагин В.В. Очерки, наброски, воспоминания, 1883, стр. 80-81; Смирнов Е.Т. Древности в окрестностях города Ташкента. Средняя Азия. Сб. Статей. Т., 1896, стр. 134; Абдуллаев К.А. Исследование городища Канка (Древней Харашкат городища в Ташкентском оазисе). Дисс. на соис. уч. ст. кан. ист. наук. Т., 1975. стр.27.

3. Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (историко-археологический очерк Чача и Илака): Т., 1975. стр. 31
4. Смирнов Е.Т. Развалины городища Канка. Протокол. ТКЛА, год У. Т., 1901.
5. Древняя и средневековая культура Чача. Т., 1979, стр.64.
6. Масон М.Е. Ахангеран. Археолого-топографический очерк., Т., 1953. стр. 105-115; Нормуродов Д.Р. М.Е.Массон Ташкент археология мактабининг асосчиси// Ўзбекистон Миллий университети илмий мактаблари. Т., 2008. 60-бет; Нормуродов Д.Р. Харашкет шаҳри тарихидан//Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети тарих факультети иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари.Т., 2009. 9-бет.
7. Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (историко-археологический очерк Чача и Илака): Т., 1975. стр. 31;
8. Абдуллаев К. Археологическое изучение городища Канка (1969-1972).// ИМКУ, Вып. 12. Т., 1975.с.128.
9. Абдуллаев К. Археологическое изучение городища Канка (1969-1972).// ИМКУ, Вып. 12. Т., 1975.с.129.
10. Абдуллаев К.А. Абдуллаев К.А. Исследование городища Канка (Древней Харашкат городища в Ташкентском оазисе). Дисс. на соис. уч. ст. кан. ист. наук. Т., 1975. стр. 29.
11. Древняя и средневековая культура Чача. Т., 1979, стр.64
12. Абдуллаев К.А. Квартал керамистов городища Канка// ИМКУ вып.11. Т., 1974 стр.83-92
13. Древняя и средневековая культура Чача. Т., 1979, стр.65-85.
14. Древняя и средневековая культура Чача. Т., 1979, стр.94; Бурсенко Л.Г., Галиева З.С. Материалы раскопок квартала X – начала XI века на городище Канка // ИМКУ, Вып. 17. Т., 1982.
15. Абдуллаев К.А, история материальная культура Узбекистана Т. 1990, стр 110 №23,
16. Тихонин М.Р. Купольное здания XI – начала V искусствоведческой конференции молодых ученых. Т., 1983, стр. 120-125.
17. Богомолов Г.И. Средне вековые погребения Шаша. Культурное наследие Средней Азии. Т., 2002. стр. 31.
18. Археологическая исследования в Узбекистана Т, 2003 Вып IV стр 43-47.
19. Буряков Ю.Ф. Роль металлургии в урбанизации среднеазиатского междуречья // Tsonsoxiana. История и культура. Ташкент, 2004. с. 55- 62.; ўзи Керамическое производство средневекового Чача по материалам Канки и Шахрухии. Материалы международной конференции посвященной юбилею Шишкина. М., 2000. Буряков Ю.Ф., Грицина А.А. Мавераннахр на Великом Шелковом пути Самарканд-Бишкек., 2006.; Буряков Ю.Ф., Грицина А.А. Связи Согда, Усрушаны, Чача на Великом шелковом пути.. Душанбе, 2002.;
20. Нормуродов Д.Р. Харашкет шаҳри тарихидан//Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети тарих факультети иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари.Т., 2009. 9-бет.
21. Нормуродов Д.Р. Харашкет шаҳри тарихидан//Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети тарих факультети иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари.Т., 2009. 9-бет.
22. Абдуллаев К. Археологическое изучение городища Канка (1969-1972). История материальной культуры Узбекистана. Выпуск 12. «Фан»., Т., 1975. с. 128;
23. Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (историко-археологический очерк Чача и Илака). «Фан»., Т., 1975. с.32.
24. Богомолов Г.И., Буряков Ю.Ф. Буллы храма с городища Канка. Культура древнего и средневекового Самарканда и исторические связи Согда. Тезисы докладов советско-французского коллоквиума. Самарканд., 1990. с.28
25. Абдуллаев К. Археологическое изучение городища Канка.....с.130
26. Масон М.Е. Ахангеран. Археолого-топографический очерк, Т.,1953. стр.105